

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ФАКУЛТЕТ ЗА ОБРАЗОВНИ НАУКИ

ВОСПИТАНИЕ
списание за образовна теорија и практика

Штип, 2012/2013

ВОСПИТАНИЕ
списание за образовна теорија и практика
год.8, број 12
2012/2013 год.

За издавачот:

проф. д-р Никола Смилков, декан

Издавачки совет:

проф. д-р Саша Митрев
проф. д-р Блажо Боев
проф. д-р Емилија Јаневиќ-Ивановска
доц. д-р Кирил Барбареев

Уредувачки одбор – Editorial Board:

проф. д-р Блаже Китанов
проф. д-р Емилија Петрова-Ѓорѓева
проф. д-р Соња Петровска
проф. д-р Ленче Милошева
проф. д-р Снежана Ставрева-Веселиновска
асис. м-р Трајче Стојанов

Уредник – Managing editor:

асис. м-р Трајче Стојанов

Одговорен уредник – Editor in Chief:

проф. д-р Емилија Петрова – Ѓорѓева

Јазично уредување – Language Editor:

Даница Гавриловска-Атанасовска (македонски јазик)
м-р Снежана Кирова (англиски јазик)

Техничко уредување – Technical Editing:

Славе Димитров
Благој Михов

Рецензенти:

проф. д-р Мирослава Николоска
проф. д-р Татјана Атанасова
проф. д-р Виолета Николовска
доц. д-р Борче Костов
доц. д-р Драгор Заревски
проф. д-р Снежана Мирасчиева

проф. д-р Кирил Цацков
проф. д-р Соња Петровска
проф. д-р Ленче Милошева
проф. д-р Снежана Ставрева-
Веселиновска
проф. д-р Емилија Петрова-Ѓорѓева
асис. м-р Трајче Стојанов

Редакција и администрација – Editorial Office:

Билјана Јорданов
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип
Факултет за образовни науки
ул. „Крсте Мисирков“ бб
п.фах 201, 2000 Штип,
Р. Македонија
e-mail: vospitanie@ugd.edu.mk
++389 32 550 500

СОДРЖИНА

д-р Снежана Јованова-Митковска Метод на случај	7
д-р Деспина Сивевска Интерперсоналните односи како индикатори за педагошката клима во училиштето и одделението	19
д-р Емилија Петрова-Ѓорѓева, м-р Снежана Кирова Дилеми по прашањето дали работното и политехничкото воспитание претставуваат наставен предмет или принцип	29
м-р Драгана Кузмановска, м-р Блијана Петковска, Нада Арсова, Весна Ничева Учебникот како наставно средство и извор на знаење	39
м-р Ирена Китанова Прераскажувањето и раскажувањето како форми на усно изразување	45
м-р Кире Филов Св. Климент Охридски – апостол на словенското просветно дело	53
м-р Снежана Кирова, м-р Јане Јованов Преглед на потеклото на имињата на деновите во неделата	61
м-р Ленче Насев Уметност, култура и музичко образование	71
д-р Ленче Милошева Когницијата и теоријата за умот кај деца со нарушувања од аутистичен спектар	75

д-р Владо Петровски, д-р Снежана Мирасчиева Мултукултурализмот во образовниот систем на Р. Македонија	93
д-р Снежана Мирасчиева За една нова концепциска платформа на наставата во насока на зголемена ефикасност и продуктивност	101
д-р Соња Петровска Кооперативното учење во функција на хуманизација на воспитно-образовната работа	111
д-р Снежана Ставрева-Веселиновска Повторно поврзување на детскиот свет со светот на природата	121
м-р Весна Коцева Филмот како дополнително наставно средство во процесот на усвојување на немајчиниот јазик	133
м-р Даниела Коцева, д-р Владо Петровски Образовната политика и осврт кон разликите во образовните постигнувања по етничка основа во Република Македонија	141
д-р Зоран Здравев, м-р Силвана Жежова, м-р Ѓорѓи Димов Имплементација на е-учење на УГД – научените лекции	149

УДК 37.016:377
УДК 377.3
Стручен труд
(Professional paper)

проф. д-р Емилија Петрова Ѓорѓева
Факултет за образовни науки
виш предавач м-р Снежана Кирова
Филолошки факултет

**ДИЛЕМИ ПО ПРАШАЊЕТО ДАЛИ РАБОТНОТО И
ПОЛИТЕХНИЧКОТО ВОСПИТАНИЕ ПРЕТСТАВУВААТ
НАСТАВЕН ПРЕДМЕТ ИЛИ ПРИНЦИП**

Апстракт

Еден од клучните проблеми на теоријата на работното и политехничкото воспитание е прашањето за позицијата на ова воспитно подрачје во воспитно-образовниот процес, т.е. прашањето за тоа дали работното и политехничкото воспитание е и може да се реализира преку посебен наставен предмет или тоа претставува наставен принцип кој се остварува во наставата од другите наставни предмети, а посебно од природната група на предмет и математиката, или пак претставува воспитен принцип кој треба да се остварува во целокупниот воспитно-образовен процес.

Клучни зборови: *работно и политехничко образование, дилеми*

**DILEMMAS FOR THE QUESTION WHETHER WORKFLOW AND
POLYTECHNIC EDUCATION REPRESENT TEACHING SUBJECT
OR PRINCIPLE**

Abstract

One of the key problems of the theory of workflow and polytechnic education is the question about the position of this educational area in educational process, ie the question of whether workflow and polytechnic education is and can be implemented through a separate subject, or it is a teaching principle which is realized in the teaching of other subjects, especially from natural groups of subjects and mathematics, or is educational principle which should be accomplished in the overall educational process.

Keywords: *workflow and polytechnic education, dilemmas*

Во широка дискусија која се води околу овој проблем претставниците на различните гледишта даваат „про“ и „контра“ аргументи во однос на воведувањето на посебен наставен предмет од областа и техниката и производството во наставните планови на основното и средното општообразовно училиште (Шаблов, Скаткин и Зарецки се застапуваат за воведување на посебен наставен предмет од техниката и производството во општообразовните училишта, додека, пак, Гончаров е против таквото сфаќање и смета дека политехничкото воспитание треба да се реализира преку темелното совладување на основите на науките и тоа на физиката, хемијата, биологијата и други и преку посета на работните организации, софхозите, колхозите и сл.)

Во нашата педагошка теорија дискусиите по ова прашање добиваат во својот интензитет по 1953 година, кога во наставните планови на основните училишта (под различни називи) во некои социјалистички републики се воведува посебен наставен предмет, кој за предмет на проучување ги има техниките, сознанијата и основите на производството и практичната работа на учениците. Дискусиите кои се водат се во функција на училишната реформа од 1958 година. Прашањето за тоа преку кои форми и облици на работа ќе се остварува работното и политехничкото воспитание, дали ќе се воведува посебен наставен предмет со содржини од техниката и производството или задачите на работното и политехничкото воспитание ќе се остваруваат преку другите наставни предмети, а пред сè наставните предмети од природната група на предмети и математика, или пак ќе се прифати и едното и другото решение, не може да биде проблем кој ќе биде на маргините на теоријата на воспитание, туку тоа претставува суштинско-теориско прашање.

Решавањето на ваквата дилема во теоријата на педагогијата има првично значење, заради тоа што токму од ставот кој ќе се прифати зависат концепциските и практичните решенија на оваа воспитна област.

Прифаќањето на становиштето според кое работното и политехничкото воспитание претставува само наставен предмет претпоставува одредување на организациската поставеност и содржина на овој наставен предмет, одредување на неговата специфика, а во функција на тоа, одредување на физиономијата на таквиот наставен предмет, кој ќе има претензии да ги остварува задачите на работното и политехничкото воспитание во нивната целосност, а во таа смисла одредување на принципите, методите, средствата и облиците на работата.

Од друга страна, прифаќањето на становиштето според кое работното и политехничкото воспитание треба и може да се остварува преку наставните содржини и поставеноста на другите наставни предмети,

пред сè на природната група на предмети и математиката, бара поинаква поставеност на наставата по сите наставни предмети и тоа не само од аспект на содржинската опфатеност, туку и од аспект на нивната организација, на облиците, методите и средствата на нивната реализација. Уште повеќе, ако се прифати ставот според кој задачите на работното и политехничкото воспитание треба да бидат задачи на целокупната воспитно-образовна работа во училиштето, тогаш нивното остварување бара поинаква поставеност на целокупната воспитно-образовна дејност во училиштето. Прифаќањето на становиштето, според кое работното и политехничкото воспитание треба и може да се реализираат и преку содржините на посебниот наставен предмет и преку содржинската и организациска поставеност на другите настани предмети и на целокупната воспитно-образовна дејност во училиштето т.е. преку политехнизацијата на оваа дејност претпоставува промена на целокупната концепција на воспитно-образовната работа на училиштето, при што работата нема да се „додава“ на воспитанието, туку ќе стане суштина на тоа воспитание. Таквото значење на решенијата на овој проблем на теоријата на работното и политехничкото воспитание и на воспитанието воопшто за концепцијата и остварувањето на ова важно подрачје на воспитанието, го прави проблемот доста актуелен, дури и акутен. Меѓутоа, освртот на теориските расправи кои се воделе во нашата педагошка литература укажува на неединственоста на мислењата за прифатливоста на овие различни становишта. Неединствениот став и колебањата по однос на тоа каква позиција треба да му се даде на работното и политехничкото воспитание во теоријата на нашето воспитание во првите години на изградбата на нашето воспитание е оправдан и прифатлив. Меѓутоа, зачудува фактот што ова прашање не е решено како прашање на теоријата на работното и политехничкото воспитание се поставува и се среќави и во поновите расправи во нашата педагошка литература. Природно е таква ситуација да иницира и колебливост по однос на концепсиските решенија на ова воспитание, а да се предлагаат и прифаќаат решенија кои се ситуационо условени од конкретните услови и претпоставки - материјални и кадровски и сл. Како сериозен теориски проблем, прашањето за тоа дали е потребно воведување на посебен наставен предмет од областа на политехничкото воспитание или се потребни настојувања кон политехнизацијата на наставата, посебно од физиката, хемијата, биологијата и математиката, се поставиле уште на Второто осветлување на Сојузот на педагошките друштва на Југославија во 1957 година. Во рефератот корефератите и соопштенијата на советувањето, различни автори зададоа и различни ставови по ова прашање и дадоа своја аргументација. Објаснувајќи го

овој став, авторите кои сметаат дека е непотребно и дека е погрешно во наставните планови и програми на основното училиште да се воведува некој нов наставен предмет (техника, технологија, енциклопедија на техниката, политехничка настава) чија цел би била исполнувањето на теорискиот дел на задачите на политехничкото воспитание, поаѓаат од фактот дека воведувањето на таков посебен наставен предмет за изучувањето на „основните принципи на сите процеси на производството“ уште повеќе го одвоило изучувањето на природните науки од реалниот живот и производството, туркајќи ги во апстрактност, создавајќи уште поголем јаз помеѓу знаењата што ги стекнува ученикот и можноста за нивна примена во практиката и животот.

Поаѓајќи од задачите кои му ги придава на политехничкото воспитание, Никола Поткоњак во главниот референт изнесен на советувањето смета дека „ниедна од задачите не бара воведување на посебен наставен предмет, освен воведување на соодветни практични вежби и дека сите тие се исцрпуваат или подобро речено можат да се исцрпат низ изучувањето на природните и општествените науки, кои веќе се наоѓаат во наставните планови на осумгодишното училиште. Тоа што не е можно да им се даде на учениците на овој начин, а тоа е незначителен дел, ќе им се даде на објаснување при изведување на соодветните практични вежби“.

Сметајќи дека таквата суштина е во соединувањето на духовните и физичките потенцијали на производството во личноста на непосредниот производител, во развивањето на законите и принципите кои имаат примена во разни процеси на производството и средината со кои се вршат тие процеси на производство, како облик на работа преку кои се доаѓа до такво поврзување не се предлага настава „приспособена на барањата на политехнизмот“ т.е. настава која е „политехнизирана“, бидејќи наставата е најорганизиран и најмасовен облик на работа со учениците, подразбирајќи ја тука, на прво место, наставата во кабинети, лаборатории и училишни работилници“. Меѓутоа, уште во почетокот од размислувањето по однос на ова прашање повеќе автори се застапија за становиштето, работното и политехничкото воспитание да се остварува и преку другите наставни предмети, преку т.н. политехнизација на наставата, но поради специфичноста на оваа проблематика да се воведат посебен наставен предмет кој ќе ги опфаќа токму особеностите на ова подрачје, посебно прашањата од техниката, технологијата и производството и ќе ги упатува учениците и во практичната производна работа.

Ставот за остварување на работното и политехничкото воспитание и како принцип и како предмет доминира во понатамошните теориски расправи на бројните советувања, симпозиуми, конгреси и сл, посветени

на проблемите на работното и политехничкото воспитание и во студиите посветени на оваа област. Од размислувањата, од поново време, за проблемот на позицијата на работното и политехничкото воспитание, можат да се одвојат дискусиите на Шестата тркалезна маса одржана во Задар во 1976 година. Посебен акцент во овие дискусии зазема не толку прашањето за тоа дали работното и политехничкото воспитание треба да се остварува како наставен предмет или принцип, или и едното и другото, туку токму реализацијата на ваквото гледиште во концепциските и практичните на основното и средното насочено образование. Во дискусијата посебно се укажува на неостварувањето или пак на недоволното остварување на ваквото становиште, како и тешкотиите и пречките на овој план.

Се констатира дека „остварувањето на политехничкото образование како принцип во наставата наидува на големи тешкотии“. Но исто така, не можеме да бидеме задоволни и со состојбата на техничкото образование како наставен предмет во содржините на основното и средното образование. Овој наставен предмет - иако е секаде воведен - сè уште е „диво ткиво“ во наставните планови и програми. Понатаму се поставува прашањето: како во процесот на реформата и оваа состојба да се измени, па ако техничкото или производно - техничкото воспитание е посебен наставен предмет тогаш треба да има и статус како сите други наставни предмети? Исто така, се укажува на неминовноста од потреба ако работното и политехничкото воспитание се прифатат и како наставен предмет или принцип во наставните планови и програми во основното и насоченото образование да се извршат коренити промени. Во дискусијата се наметна и прашањето за тоа дали ова наставно подрачје мора и треба да биде во се слично со другите наставни предмети, или поради специфичноста тоа бара и специфична организацијата на наставата и поинакви методи, начини и средства за работа. Поради ширината и комплексноста на наставниот материјал во наставниот предмет од оваа област на работното и политехничкото воспитание, кој опфаќа содржини од повеќе научи, технички и други дисциплини, некои автори укажаа и на можноста овој наставен предмет да го предаваат група наставници.

Во педагошката литература во поново време постојат и такви сфаќања кои критикувајќи ги парцијалните решенија на овој проблем се залагаат за „синтеза на физичката и мисловната работа на воспитниот процес“, која ќе се оствари со „постојано формирање на работно-творечкиот процес“, т.е. „речено со јазикот на педагогијата“, воспитанието во секој негов дел да се доведе до пракса, што значи до нови облици на однесување, до креација, до совладување на хетерономијата, а не со останување само на процесот на концептуализација, од која ученикот како неможно пиле не

може да излезе од љушпата на јајцето“. Таквата историска синтеза на работното и мисловното воспитание не реформи и парцијални измени во сегашниот училиштен систем, туку темелна преобразба“. И кусиот осврт на педагошката литература во која се обработува овој проблем укажува на фактот дека мнозинството автори се согласуваат од потребата работното и политехничкото воспитание да се остваруваат како педагошки принцип. Меѓутоа, битни разлики постојат во прашањето дали остварувањето на политехничкиот принцип значи остварување на севкупноста на задачите на работното и политехничкото воспитание.

Во обидите да одговориме на поставената дилема во педагошката теорија, ние ќе појдеме од анализата на суштината на политехнизацијата како педагошка категорија, нејзино значење и барање. Суштината на политехнизацијата на наставната и другата воспитно - образовна дејност претпоставува:

- активно запознавање на учениците со важните гранки на производството и правците на неговиот развој;
- запознавање на учениците со основите врз кои се заснова современата технологија и современото производство;
- условеноста на ваквото запознавање на учениците со логиката и содржината на одделните наставни предмети и нивните специфичности.

Ваквата суштинска определба на политехничкиот принцип укажува и на неговите ограничености кои произлегуваат од можностите на одделните наставни предмети т.е. од можностите кои ги нуди логиката и содржината на овие наставни предмети.

Своето основно значење, остварувањето на работното и политехничкото воспитание како наставен принцип го наоѓа пред сè во својата функција која се состои од откривање на апликативната вредност на оделните науки кои се предмет на посебните наставни дисциплини (на пример: физиката, хемијата, биологијата), нивната примена во производството и секојдневниот живот, зашто изучувањето на законите и законитостите на одделни науки не може да има свое потполно значење ако на учениците не им се укаже и на можноста за нивна примена во практиката. Значи, суштината на политехнизацијата на наставата се состои во укажување на можноста за практичната примена што се изучува во одделните наставни предмети посебно за примената во техниката, технологијата, производството и др. Од ваквата суштина произлегува заклучокот дека овој принцип треба да претставува еден од темелните критериуми во структурирањето на наставните содржини и

нивното практично реализирање. Меѓутоа, прашањето е во тоа дали со ваквиот пристап во наставата од одделните предмети се задоволуваат сложените барања на современото работно и политехничко воспитание. Имено во одделните наставни предмети можат да се обработуваат некои техники, технологии и начин на производство само делумно, од аспект на структурата и содржината на дотичниот наставен предмет.

Меѓутоа, во ниеден од традиционалните наставни предмети поединечно не може да се најде целосна слика за одредениот објект од техниката или производството, зашто секое такво настојување би ја нарушило логиката на тој наставен предмет.

Технолошките или производствените процеси, како и техничките објекти, се засноваат на законитостите на повеќе науки. Овие законитости не се одвоени една од друга, туку, напротив, тие се интегрирани, меѓусебно зависни и токму нивното интегритивно делување овозможува функционирање на технолошките процеси или на техничките објекти. Во оваа смисла, на пример, еден автоматски објект работи врз основа на механичките, пневматските, електротехничките и други склопови на машини, што значи во нивната работа влијаат законитостите на физиката, хемијата, биологијата, математиката итн. Оттука, потполно разбирање на процесот на функционирањето на автоматот не е возможно само преку политехнизацијата на соодветните наставни предмети, зашто законитостите што се применуваат, во својата целина не спаѓаат во ниедна самостојна традиционална дисциплина. Во рамките на одделни наставни предмети најчесто се усвојуваат научните основи на техниката, технологијата и производството, еднострано и непотполно, поаѓајќи од аспектот на наставната дисциплина за која станува збор и доста често и во различна возраст. Потполната синхронизација помеѓу предметите не може да се постигне заради специфичностите и содржинската структура на некои предмети и нивната внатрешна логика. Токму затоа, адекватно остварување на задачите на работното и политехничкото воспитание не може да се постигне само по пат на изучување на природните и другите науки и нивните апликативни можности, зашто само преку т.н. политехнизација на наставата не е можно на учениците да им се објасни целината на техничките објекти и технолошките и производните процеси.

Од друга страна, задачите на работното и политехничкото воспитание не можат да се свртат само на запознавање на поединечните научни теориски законитости кои се применуваат во техниката, технологијата и производството, туку претпоставува и запознавање на принципите и нивната примена во некои технолошки процеси и на некои објекти од техниката, нивните технолошки и технички карактеристики, како

и практично совладување на техниката и методите на раководење, одржување, регулирање и управување со овие технички објекти и технолошки принципи. Сосема е разбирливо дека совладувањето на умењата за раководење, одржување, регулирање и управување на техничките апарати, машини, објекти и технолошките принципи не е можно преку изучувањето на традиционалните наставни дисциплини, дури и со максимална примена на принципот на политехнизацијата.

Ни барањето за соединувањето на наставата со производната работа на учениците не е можно без постоење на посебен наставен предмет од областа на техниката, технологијата и производството. Изучувањето на знаењата, умењата и навиките кои се заеднички за производството и другите облици на општествено-корисната работа, низ нивната примена во определени гранки од производството, има свое педагошко оправдување ако се има предвид фактот дека поради сè поинтезивниот процес на интеграција на научните знаења, технолошките и производните процеси, денес добиваат исти или слични карактеристики скоро во сите гранки на производството. Потребата од остварување на задачите на работното и политехничкото воспитание и преку посебен наставен предмет, произлегува и од барањето, запознавањето со одредени апарати, објекти, машини и сл. од техниката и запознавањето на технолошките принципи да се врши во единствен процес, по одреден систем, според логиката и законитостите на дидактиката. Имено, таквото изучување не е можно во другите наставни предмети, кои како посебни научни дисциплини, во изучувањето на својот предмет, поаѓаат од логиката на дадената научна дисциплина. Значи, суштината на работното и политехничкото воспитание и специфичноста на задачите кои треба да ги претпоставува негово остварување и преку политехнизацијата на наставата или примената на т.н. политехнички принцип во наставата, но истовремено и преку посебен наставен предмет, кој запознава со системот на теориски знаења од областа на техниката и во таа смисла води кон совладување на определени умења и навик за управување, раководење и регулирање со посебни технички средства, објекти, машини и сл. или со технолошки процеси.

Суштината на посебниот наставен предмет не е во тоа да ја замени функцијата на политехнизацијата на наставата, ниту пак во тоа да ги презема и повторува оние законitosti кои се изучуваат во наставните дисциплини, пред сè, во физиката, хемијата, биологијата и математиката, туку во неговата интегративна функција и барањето да се синтетизираат знаења кои произлегуваат од задачите на работното и политехничкото воспитание. Од тенденцијата која води кон се поинтезивно интегрирање на науката, техниката, технологијата, произлегува барањето за

оспособување на учениците за интегрираното производство, за нивно подготвување да ги разберат и да се адаптираат на постојаните промени во техниката, технологијата и производството, но истовремено и за нивно подготвување да ги разбираат заедничките интегративни процеси во сите гранки на производството. Ова оспособување не е можно само преку примената на т.н. политехнички принцип во наставата од природните и други наставни предмети. Елаборирајќи го овој клучен проблем на педагошката литература, ние сметаме дека секое парцијално решение е неприфатливо и не може да претставува теориска основа врз којашто ќе се гради концепцијата на работата и политехничкото воспитание.

Заради специфичноста на ова воспитно подрачје, како неминовност се наметнува проблемот на неговото остварување низ наставните содржини и организацијата на целокупниот наставен процес во училиштето. Затоа, прашањето за политехнизацијата на наставата станува суштинско прашање за современата педагошка работа. Меѓутоа, кога се зборува за остварувањето на работното и политехничкото воспитание како принцип, не може и не смее да се мисли само на принцип на наставата, зашто тој е и нешто многу пошироко т.е. општ воспитен принцип кој треба и мора да се остварува низ целокупната настава, но и вонредна воспитно-образовна дејност во училиштето.

Затоа е потребно да се зборува за политехнизацијата на воспитно-образовна работа во училиштето. Таквото барање не го поставуваат како дилема постоењето на посебен наставен предмет, во кој ќе се изучуваат основите на техниката и производството. Напротив, заради специфичноста на ова воспитно подрачје, потребно е постоење на таков наставен предмет. Меѓутоа, неговото постоење треба да се гледа само во целината на претходните решенија. Само така нема да се оди во опасната екстремност на наставниот предмет да му се препушти решавањето на комплексноста на задачите на работното и политехничкото воспитание во училиштето, што ќе значи и нивно недоследно и недоволно реализирање. Таквата поставеност на работното и политехничкото воспитание на училиштето претпоставува и поинаква поставеност на целокупниот воспитно-образовен процес во него, воспитание кога работата нема да му биде вештачки „додаден“ елемент, туку, напротив, ќе биде суштина на целокупното воспитание. Тоа значи таква концепциска поставеност на работното и политехничкото воспитание ќе се реализираат во сите пори на работата и животот во училиштето, што секако претпоставува и поинаква концепциска поставеност на училиштето и воспитанието воопшто.

Користена литература

- Zbornik (2002) „Škola bez neuspješnih učenika”, Filozofski fakultet, Pula, str.453 (Stojanović,A.Neke pretpostavke uspješnije nastave)
- Holland, P. “ *Beyond measure- neglected elements of Accountability in schools* “University of Houston worldcatlibraries. www.org/wcpa/ow/149dc362dcc373cba19afeb4da09e526htm
- (Kostović,S. Kompetencije nastavnika za školu po meri učenika)
- Попов, А.(2000) „Педагогика”, Неофит Рилски, Благоевград. стр.156-190
- Стевановиќ, М.(2003) „Предшколска педагогија“, Андромеда, стр. 59
- Brkik, M.(1985) “*Teorija i praksa moralnog odgoja ucenika*”, Veselin Maslesa, Sarajevo, str.15
- Brkik, M.(1985) “*Teorija i praksa moralnog odgoja ucenika*”, Veselin Maslesa, Sarajevo, str.15
- Димитров, Љ.(1998) „Теорија на воспитанието», Аскони – издат, Софија, стр. 244
- Митровиќ, Д. (2001). „Савремени проблеми на естетског васпитања”, Завод за издавање уџбеника, Београд